

Valerij Borisovič Perchavko, *Torgovyj mir sredněvekovoj Rusi,*

Moskva 2006, Academia, 608 s.,
ISBN 5-87444-240-5

Zatímco v sovětském období představovaly hospodářské dějiny jednu z dominantních větví ruské medievistiky, v posledních dvou desetiletích se problémy ekonomických dějin ocitly ve stínu kulturněhistorických témat a rozsáhlá monografie V. B. Perchavka představuje jednu z nemnoha současných ruských prací o hospodářských aspektech východoslovanského středověku.

Knihla mapující období 9.–16. století není koncipována jako přehled dějin ruského obchodu, ale spíše jako sled hlubších sond do vybraných problémů, zatímco jiné, zvláště ty, kterým již byla věnována rozsáhlá literatura, jsou zpracovány v základním nárysu.

Autor se v úvodu hlásí k metodě označované jako „kompleksnoje istočnikoveděnie“, kterou v Rusku zformuloval a na novgorodský materiál důsledně aplikoval V. L. Janin. Základním principem této metody je maximální propojení pramenů archeologických, pomocně historických a historických, včetně výrazného zapojení nápisů na březové kůře. Množství a pestrost pramenů, s nimiž Valerij Perchavko pracuje a předkládá je jak ve vlastním textu, tak v tabulkách, mapách a dalších přílohách, jsou skutečně úctyhodné. Různá témata si pochopitelně vyžadují preferenci toho či onoho typu pramenů, ale celkově autor metodologickým východiskům vymezeným v úvodu dostál.

První část monografie se pokouší rozkrýt formování se kupectva na Rusi a mezinárodní obchod v oblasti Podunají (i s některými odkazy na české země). Perchavko spojuje vznik profesionálního kupectva na Rusi s prostředím knížecí družiny, neboť právě družiníci, v jejichž rukou se kumulovalo značné množství produktů lesního hospodářství a zemědělství, usilovali o přeměnu těchto zdrojů v luxusní zboží nebo stříbrné mince. Autor se pokouší doložit, jak se z bojovníků, neoddělitelně spojujících obchod s loupežemi, v průběhu raného středověku vyčlenili profesionální kupci.

Druhá část práce nese označení *Objekty a doklady tržní směny*. Na vnitřním trhu středověké Rusi představovalo klíčovou komoditu obilí a zásahy do obchodu s obilím (například blokády dovozu obilí do Novgorodu vladimírsko-suzdalskými knížaty) bývaly užívány i jako prostředek politického boje. V mezinárodním obchodu hrály zásadní roli kožešiny, těšící se proslulosti nejen na evropských, ale i orientálních trzích. Potřeba nestálého přísunu kožešin vedla Rusy k pronikání do nejsevernějších oblastí Evropy i Sibíře, kde od místního, převážně ugrofinského oby-

vatelstva získávali v podstatě zadarmo (jako „daň“) zboží, jež pak s obrovským ziskem uplatňovali na mezinárodních trzích. Nesmírná výnosnost obchodu s kožešinami byla jednou z podstatných příčin skutečnosti, že východoevropští kupci po celý středověk takřka nevyvázeli z Rusi řemeslné výrobky.

Vedle toho, že kožešiny představovaly nejvýznamnější artikl zahraničního obchodu středověké Rusi, sloužily po celá staletí také jako zbožové peníze, neboť Rusové nerazili vlastní mince a při neexistenci bank samozřejmě nebyl možný ani bezhotovostní platební styk, uplatněný v soudobé západní Evropě. Od jednotlivých druhů kožešin byly odvozeny názvy ruských peněžních jednotek („veverky“, „kuny“) a slovo „kuny“ mohlo označovat rovněž peníze jako takové. Užití kožešin jako zbožových peněz dokládají arabské prameny, nápisy na březové kůře i archeologie (nálezy plomb, jimiž se svazky kůže pečetyly). Zbožové peníze, budící podiv cizích kupců, sloužily pochopitelně pouze na vnitřním trhu, kdežto v mezinárodním styku Rusové používali například slitky stříbrného kovu. Komplikace spojené s manipulací se slitky stříbra a jejich převozem na velké vzdálenosti podle Perchavkova názoru zapříčinily, že Rusové v mezinárodním obchodu preferovali systém naturální směny.

Perchavko ve své analýze mezinárodního obchodu bohužel nevěnuje detailnější pozornost jazykovým aspektům. Přitom právě jazykové kompetence v mnohém spolupůročovaly, na čí straně bude převaha v mezinárodní směně, což se zvláště zřetelně ukázalo ve vztahu Novgorodů a hanzy.

Třetí kapitola knihy přináší téma, jež dosud zůstávalo ruskou medievistikou takřka nedotčeno – vztah ruské církve k obchodu a vztahu klášterů k trhu. Církev neovlivňovala obchod zdaleka jen tím, že spolu s christianizací vznikla potřeba dovážet na Rus celou řadu nových komodit: kultovní předměty, víno, křížmo či látky na řízy duchovních. Církvě plynula část příjmů z cel a na severovýchodě Rusi církev ve 13. století dosáhla velmi výnosného privilegia uchování a kontroly etalonů měr a vah. V Novgorodě, Pskově a Smolensku se nejvyšší církevní hierarchie rovněž podíleli na uzavírání mezinárodních obchodních smluv.

Kláštéry naproti tomu omezovaly své obchodní aktivity především na vnitřní trh.

V 15.–16. století prudce narostlo pozemkové vlastnictví klášterů (činilo desítky procent veškeré orné půdy Moskevské Rusi), a kláštéry, osvobozené od povinnosti platit cla a mýta, získaly nesmírně silnou pozici v obchodu s obilím, solí a dalšími produkty. U moskevských vládců začal tento prudký nárůst ekonomické moci církve budit nelibost a kláštéry byly postupně svých obchodních privilegií zbavovány.

Valerij Perchavko rovněž hovoří o lichvě provozované samotnými duchovními a o kritice, již tato praxe vyvolávala, ale zůstává u pouhého konstatování rozporu mezi nařízeními a realitou. Jak je však možné, že představitelé církve nerespektovali stanoviska arcibiskupů, metropolitů či Stohlavého sněmu? Existovaly nějaké

pokusy obhájit lichvu a obchodní aktivity duchovních? Čím byly motivovány proměny stanoviska církve k obchodu? Jak se vyvíjel pohled ruské pravoslavné církve na peníze? Jestliže se novgorodský arcibiskup jako jeden z nejvyšších politických reprezentantů Novgorodu podílel na záležitostech mezinárodního obchodu, vyvolávalo to v církvi potřebu obhájit tyto aktivity i argumenty ryze církevního rázu? Jak je možné, že ještě ve 12.–13. století na Rusi existoval obchod s otroky a církev mu nedokázala zabránit? Všechny tyto otázky zůstávají mimo rámec Perchavkovy práce, což podstatně snižuje výpovědní hodnotu mnoha zjištění, k nimž badatel v otázce vztahu církve k obchodu dospěl.

Čtvrtá část monografie, *U zdrojů ruského podnikání*, sleduje vztah řemesel a obchodu 11.–16. století a nastiňuje specifika ruského kupectva ve srovnání se soudobými západoevropskými obchodníky. Město středověké Rusi bylo fenoménem zásadně odlišným od měst západní či střední Evropy, na Rusi se po celou epochu středověku nevytvořilo měšťanstvo jako stav a města zůstávala plně v moci knížat a aristokracie. Dokonce i v Novgorodě se rozhodující politická moc soustředila v rukou bojarů jako velkých pozemkových vlastníků. Kupecké korporace existovaly pouze jako profesní sdružení bez politických aspirací a kupci nezformulovali vlastní politické koncepce, jež by mohly představovat protiváhu moci panovníka či aristokracie. Zejména na Moskevské Rusi se obchod dostal pod velmi tvrdou kontrolu panovníků a na nejlukrativnější odvětví obchodu byl uvalen státní monopol. Extrémním způsobem do sféry obchodu zasáhly masové deportace obyvatelstva po dobytí Novgorodu, Smolenska či Pskova: tamní bojaři a zámožní kupci byli přinuceni k odchodu do provinčních měst severovýchodní Rusi a jejich místo zaujali moskevští aristokraté a kupci. Tím se samozřejmě zpřetrhaly dosavadní mezinárodní obchodní vztahy a teprve postupně, když se kupci šžili s prostředím, v němž se panovníkovým zásahem ocitli, se začaly zahraniční obchodní kontakty obnovovat.

Historici zabývající se středověkou Rusí mají k dispozici pouze minimum pramenů, z nichž by mohli poznat život konkrétních lidí mimo duchovenstvo a světskou elitu. Obecné soudy o vývoji ruského obchodu a proměnách ruského kupectva tak v podstatě nelze konfrontovat s reálnými životními osudy jednotlivých kupců či generací kupeckých rodin. Také Perchavkova monografie se „zalidňuje“ až v pasážích věnovaných období Moskevské Rusi. Ještě vzácnější jsou v ruském prostředí texty, díky nimž by bylo možné poznat, jak středověcí kupci reflektovali svět, v němž žili. Perchavko sice zmiňuje cestovní zápisky dvou kupců ze druhé poloviny 15. století, Afanasije Nikitina (česky vyšly pod názvem *Putování ruského kupce Afanasije Nikitina přes tři moře*) a Vasilije, ani jeden z těchto pramenů však nevyužívá k nahlédnutí do mentality ruských kupců či do myšlení konkrétního člověka.

Nevytěžení těchto pramenů není pouhým opomenutím. Vyplývá z celkového autorova důrazu na konstatování „objektivních“ faktů a nedocnění interpretace

popisovaných jevů v tehdejší společnosti, jak je zřejmé například z výše naznačené otázky církve a peněz. I když autor místy zaznamenává výroky vzdělanců či církevních hierarchů o obchodu, neptá se, z čeho tyto postoje pramenily, jak je možné, že měly, či právě naopak neměly rezonanci v soudobé společnosti apod. Kniha *Torgovyj mir sredněvekovoj Rusi* tím postrádá jeden, podle mého názoru velmi podstatný rozměr.

Valerij Perchavko se sice brání ahistorickým analogiím, ale otevřeně proklamuje, že jeho zkoumání kupectva středověké Rusi je vedeno snahou o poznání kořenů, z nichž vyšli Morozovovi, Treťjakovové, Rjabušinští a další velké podnikatelské rodiny přelomu 19. a 20. století. Tomu odpovídá i užívaná terminologie – „predprinimatěl“, „predprinimatělstvo“, módní slovo ruštiny 90. let „kommersant“. S touto lexikální vrstvou a s ní souvisejícím způsobem uvažování se podivně střetávají některé reliktury marxistické historiografie („období vojenské demokracie“, „formování třídních vztahů ve východoslovanské společnosti“, „ideologické působení církve na lidové masy“, „feudální výrobní způsob“ apod.), jež prozrazují, že Perchavkovo tak „aktuální“ zkoumání „prehistorie ruského podnikání“ se zcela neoprostilo od klíše sovětské vědy. Tento malý příklad je další dokladem, že historiografie zemí někdejšího východního bloku (navzdory všem proklamacím a lačnému přebírání terminologie západních škol) se zbavuje někdejších ideologických stereotypů jen těžce a pozvolna.

Faktograficky mimořádně bohatá monografie Valerije Perchavka, rekonstruuje svět obchodu středověké Rusi, zřetelně ukazuje, jak odlišné byly principy fungování tamního obchodu ve srovnání se soudobou západní Evropou. Na Rusi městský vzduch vsukutku neosvobozoval. Je však diskutabilní, zda je možné odlišnost ruského obchodu pokládat spolu s Perchavkem za „zaostalost“. Takový pohled totiž podle mého názoru až příliš sugeruje představu jediné možné cesty dějin, na níž různé národy či kultury postupují sice různou rychlostí, ale konečniců všechny musí urazit tutéž trasu.

Jitka Komendová